

PASAULIS YRA ČIA, KUR GYVENA JĮ KURIANTIS ŽMOGUS

Algimanto Jankausko ir Jūratės Kavaliauskaitės pokalbis su Romualdu Ozolu

Vilnius, 2011 m. gegužės 26 d.

Dokumentas: garso įrašas (92 min.), saugomas A. Jankausko asmeniniame rinkinyje.

A. J. *Jūsų „įvadai“ į Sąjūdį prasidėjo dar gerokai prieš 1988 metus, pirmiausia turiu mintyje 1983 m. publikaciją „Pasaulis yra čia“ savaitraštyje „Literatūra ir menas“.* Kaip ją vertinate šiandien?

R. O. Šį straipsnį laikau savo pirmuoju viešu Sąjūdžio ideologijos pareiškimu. Jisai susilaukė ne viešų, kaip paprastai, bet požeminių judesių. Didžioji disidentė ir komunistų kritikė Aukšė Aukštikalnienė paskambino ir paklausė, kas man davė teisę rašyti šitaip: „Kieno įgaliotas čia dabar rašai?“ Maždaug taip. Sakau: „Niekieno.“ Aš jos dar nepažinojau iš viso, tai paskui pasišnekėjom – aprimo. Labai teigiamai įvertino Juozas Keliuotis, pasakęs „aukščiausiu lygiu apibūdinta Lietuvos padėtis“. Ką aš pats vertinu tenai, kas galioja ir po šiai dienai – gyvenimas savo žemėje. Ten viešąja kalba, kiek leido to meto sąlygos, buvo bandoma įrodyti, kad pasaulis nėra nei Rytuose, nei Vakaruose, nei kur nors kitur, o yra čia, kur mes gyvename. Ir tai, ką mes padarome, yra mūsų pasaulis. Po to tuoj pat atsirado kitas straipsnis (aš ieškojau, bet jo kažkaip Mokslių akademijos komplekte neradau). Formuluoatė „čia ir dabar“ visiškai atitinka vartotojiškos visuomenės idealą, vadinasi, idėjiškai viskas buvo pribrendę šiuo požiūriu ir anoj pusėj, 1980 metais.

Tai yra šiandieninių sąvokų šaltiniai. Taigi nieko naujo. Ir, pasirodo, liberalai jau buvo pasirenkę duoti atkirtį nacionalistams, kurie bandė pasakyti, kad mes privalom čia gyventi ir mes privalome gyventi dabar, o liberalai buvo linkę pabrėžti dabar, o kur – tai esąs kitas, ne toks svarbus klausimas. Čia tuoj įsijungia žmogaus teisės – kur noriu, ten judu, ką noriu, tą darau, ir taip toliau. Teisės be pareigų. Tai tokie susikirtimai, tylūs ramūs, įvyko jau 1983 m. Ir laikau, kad tai principinis klausimas, – kad pasaulis yra čia, kur gyvena jį kuriantis žmogus, ir laikantis, kad pasaulio centras būtent čia, tai yra esminis klausimas ir šiandienai. Taip kad tai, kas yra šičia [1983 m. straipsnyje], yra tiktai išsiplėtojimas. Ten labai daug tarybinių žodžių. Pvz., *žinybos*, kaip *žinybos* bando perimti galias, kurios ateina per gamybos iniciatyvą, kaip *žinybos* tampa uždaromis struktūromis, panašiomis į kunigaikštystes dabar. Tai ten visur nuojauta tokia ir yra, ne iki galo išsakoma, bet jinai ten pakankamai aiškiai išsakyta. Jeigu Keliuotis suprato šitą ezopinę kalbą, tai matyt, kad iš tiesų prasmė buvo išsakyta.

J. K. *Savo prisiminimuose 1988 m. ba-landį minite Eltos pranešimą apie tuometinę rašytojų rezoliuciją dėl ekologijos. Rašote: „Suvokiau pagrindinę darbų sistemą: gam-*

tos apsauga, kultūros apsauga ir žmogaus apsauga. “ Gal galite apie tuos tris lygmenis papasakoti be ezopinės kalbos?

R. O. Matot, be ezopinės kalbos visi tie dalykai yra išdėstyti „Supratimuose“, tuose užrašuose į stalčių. Tai jeigu jau genezės reikėtų ieškoti, kada buvo suvokta, kuriais metais fiksuota tas aiškus supratimas *žmogus – gamta – visuomenė ir kultūra*, tai reiktų užsiimt specialiai. Aš dabar ir pats nebeatsimenu. Tiktai atsimenu, kad, rodos, 1974 m. apie nepriklausomybę užsirašyta visiškai aiškiai, ir postulatas toks: per socializmą į nacionalizmą. Irgi yra visiškai aiškiai užfiksuota. Tai čia lygiai tas pats. Per socializmą į nacionalizmą, o nacionalizmas kas yra? Ta triada, kurią čia išdėsčiau.

J. K. *Iprastai šiais laikais nacionalizmas ir žalioji filosofija laikomi faktiškai nesuderinamais dalykais. Kas Jums buvo gamta tuomet ir kas yra šiandien?*

R. O. Gamta man buvo visos gyvasties pamatas ir žmogiškosios būties gyvūniškasis pradai, kuris taip pat turi būti paneiginėjamas, žmogui kiekvieną dieną stengiantis tapti kitu, geresniu, negu kad jisai yra, siekiant save įveikti. Visą laiką nuostata buvo, kad tai žmogaus kova su pačiu saviimi, stengiantis būti ne ta bjaurastimi, kuri tau duota iš prigimties, o tuo, ką tu nori iš savęs padaryti. Tai buvo vedamoji linija ir šia prasme nieko čia neišgalvosi.

J. K. *Kai kas, pvz., A. Lievenas, žaliuosius sieja su archajiška, baltiška pasaulėžiūra¹, kuri šiek tiek kitaip žiūri į gamtą ir gamtiškumą?*

R. O. Matot, kada gamta yra politizuojama, kaip kad daro žalieji, tai, žinoma, iš žaliųjų pozicijos į visa kita galima žiūrėti

¹ Lieven, A., 1995. *Pabaltijo revoliucija: Estija, Latvija, Lietuva – kelias į nepriklausomybę*. Vilnius: Baltos lankos.

kaip į tarnautojus gamtai. Ji yra aukščiau kultūros ir yra kažkas daugiau negu kultūra, kaip tobulumas, kurio neturi žmogiškasis tvarinys. Mano galva, kultūra yra žmogaus bandymas įveikti savo negalias, savo visą bjaurastį, tai pėdsakai, kuriuos tiktai palikdamas jisai gali ant kažko atsistoti ir būti ne tuo, kuo buvo iki šiol. Istorija ir yra tas kultūros kaip natūros įveikinėjimo tokiu ar kitokiu būdu, sėkmingiau ar mažiau sėkmingai fiksavimas, stengiantis nustatyti, kas tenai buvo ir kas gera žmogaus savivokos, jo dvasinio tobulėjimo prasme. Jeigu atskaitos tašku imi žmogų, o ne ką nors kita, tai kitokios interpretacijos neįmanoma išgalvoti. Žinoma, galima žmogaus neimti atskaitos tašku, bet aš norėjau būti europietis nuo pat pradžių ir negalėjau galvoti kitaip. Nes tiesiog buvo įgimta. Savo dienoraščius rašiau nuo 1956 m., man buvo šešiolika metų ir galva visiškai durna buvo dykumoj augant. Žinot, ką ten skaitei – Stalino, Lenino raštus ir „Jaunoji gvardija“ ar „Kaip grūdinosi plienas“. Ten žmogiškumo net nelabai daug surasi. Bet tuose dienoraščiuose skausmingas savęs kaip pažeidžiamo, kaip įžeidžiamo, kaip niekinamo, kaip naikinamo padaro suvokimas ir bandymas atmesti, atsispirti, įvairiausiais būdais ieškoti, kaip šitai padaryt, visiškai aiškiai fiksuotas. Ir išpuoliuose prieš mokytojus, ir išpuoliuose prieš tarybų valdžią, kiek ten to piktžodžiavimo – pilna. Bet tai čia yra laiko pėdsakai, o principas yra tas, kad nuo pat pradžių žmogus kaip atskaitos taškas man buvo nekvestionuojamas daiktas. Galima sakyti, kad čia krikščionybės įtaka. Galima sakyti. Bet aš taip nesakyčiau. Kaip motina sakė ir aš pats lyg atsimenu, aštuonerius devynerius metus kai turėjau, tai labai pamaldus buvau. Bet kad pėdsaką kokį nors būtų palikę vėlesniam

mano cecilizmui, tai nepasakyčiau. Ir dabar santykis su Absoliutu mano yra visiškai laisvas. Daugiau protestantiškas negu kad katalikiškas. Bet aš sakau, gal iš to, kad tu neturėjai kitokio pasirinkimo? Pats buvai sau atskaitos taškas. Galbūt šitaip. Tai galėjo nulemti tą skausmingą savoindividualizmą, drįsčiau šitaip pavadinti. Instinktyvų individualizmą. Bet jisai su žaliųjų filosofija kaip nacionalizmo pamatu – o aš būtent šitai laikau nacionalizmo pamatu – tikrai nesutaria.

J. K. *Vadinasi, teisingai buvau supratusi Jūsų mintį. Tiesiog rūpėjo egzistuojantis visiškai priešingas šnekėjimas, kad tautos prie Baltijos jūros yra archajiškos, kad jų ryšys su žeme nenutrūkęs, tarytum per sovietmetį išliko tos senosios kultūros tradicija, ikimodernaus žmogaus atspindžiai. Bet klausimas, kiek iš tikrųjų tai buvo realu? Kaip Jums atrodė žalieji?*

R. O. Na, žaliųjų kaip tokių nieks nežinojo. Kažkur ten makaluojasi Vakaruose. O mes gyvenom žali be žaliųjų. Taip kad viskas buvo labai čia pat. Juk daugiau nieko, išskyrus gamtą, nieko daugiau ir neturėjai. Jeigu aš galiu būti dėkingas likimui už ką nors vaikystės ir jaunystės metais, tai kad mane numetė į tokią vietą. Prie Dubysos. Tai, kas ten dėjosi, – fantastika. Šeši ežerai Kurtuvėnų parke, plentas, Jekaterinos laikais apšodintas beržais, apie kuriuos Paustovskis dainavo savo knygoje didžiausius ditirambus [apysakoje *Greičio vėjas*, 1965 – *J. K. pastaba*]. Visą jaunystę tie beržai lydė. Dabar jie ten daug kur išvirtę, o šiaip tai ir dabar matai, ir kaip šviečia lapai, ir kada pavasarį sprogsa, ir kaip vasarą blizga, ir rudenį kaip paruduoja. Tokie esminiai dalykai buvo. Jonas Trinkūnas jau po universiteto, rodos, 1972 ar 1973 m. pradėjo judėti; Kudaba traukė į Baltarusi-

jos vieškelius, irgi su tokiais fantastiniais vaizdais. Sakiau, kaip čia išeina, kad čia tikroji Lietuva. Durna galva nesuvokia, kad iš tiesų taip ir yra. Tada Trinkūnas sako: „Žinai, važiuojam, prie Žiūrų, žinau, kur senis vienas gyvena, dar žaltį pienu lakina, reikia pasižiūrėt.“ Kaip natūraliai, kaip prie paprasto daikto, čia taip ir turi būt. Nuvažiuvom, to žalčio jau neberadom, ir senio nebebuvo, jau buvo numiręs. Apgaillestavom, bet suvokėm, kad čia galėtų būt kas nors fantastiška, visiškai tikra. Kaip tai gali sutilti į žaliųjų ideologiją, aš nežinau. Bet į mano ideologiją tai telpa absoliučiai tiksliai ir be jokių problemų. Taip. Visas gyvenimo būdas iki 1949 m., kol pradėjo lauzyt kolūkiai ir pradėjo žmonės vogti ir gerti, buvo, sakyčiau, spindinčių lapų nušviestas, taip kad nereikia mums kokių ieškoti dar papildomų aiškinimų, kad čia yra žalumas.

A. J. *Grįžtant prie filosofijos, filosofų, – šeši iš trisdešimt penkių buvo Inicijatyvinės grupės nariai, paskui po 1990 m. valdžioj buvot ir Jūs, ir Kuzmickas, signatarų nemažai. Atrodo, kad filosofai tokie aktyvūs buvo todėl, kad jie išlaikė autentišką tradiciją su tarpukario kultūra ir apskritai su vakarietiška kultūra. Per jau Jūsų minėtą Keliuotį ir kitus kultūrininkus, kurie sujudo po Prahos pavasario, paskui einant per Meškausko mokyklą, per filosofinio palikimo publikavimą, perestroikai prasidėjus per įvairius diskusijų klubus. Ar iš tikro filosofai buvo pirmieji, kurie atgimė ir tapo Sąjūdžio ideologais?*

R. O. Aš nesakyčiau, kad atgimė. Todėl, kad jie nebuvo numirę arba užmigę. Mano karta, būtent – mano karta ir buvo tie, kurie pradžioj mintyje laužė ledus. Paskui ieškojo, kaip išeiti. Kada prašviesėjimas galvose įvyko, rūpėjo, kaip išvesti tuos dalykus į

viešumą. Tada jau kitas klausimas kilo. Ir čia prasidėjo tie visi etnologiniai, etnografiniai judėjimai. „Ramuvos“ kompleksinės ekspedicijos ėjo šiek tiek kita linija, mes buvom tiktai prisiplakėliai, kai jau pakvieti būdavom. Aš trupučiuką kitaip traktuoju šitą reikalą, kas ten buvo įvykę. Suprantat, reikia vis dėlto labai aiškiai sau pasakyti, kad vakarietiškoji filosofinė tradicija kaip laisvo mąstymo tradicija buvo nulaužta ir sunaikinta. Juk marksizmo-leninizmo, TSKP istorijos paskaitos – [*ritmiškai pastuksena į stalą*] diena iš dienos, paskaitėlė po paskaitėlės. Kálta tas pats. Kategorijos, sąvokos, dėsniai. Kas tie dėsniai? Kas tos kategorijos? Iš kur jie atsiranda? Kai Meškauskas suvokė, kad čia ir yra problema, kad čia ir yra tarybinių viduramžių distinkcijų įveikimo klausimas, jis pabandė sukurti šitą vadinamąjį dialektinio materializmo metodą, kitaip sakant, jis užsiėmė kalbos filosofija. Ne ta lingvistinė [analitinė – *A. J. pastaba*] filosofija, kurios vagą vėliau Pavilionis pradėjo varyt. Meškauskas aiškino mums, kokiū būdu Marksas iš gyvenimo išvedė tas ar kitas sąvokas ir sudėliojo į tam tikrą sąvokų ryšį, kurį pavadino dėsniu. Tai vis tiek šis tas buvo nauja. Ir tas kvapas iš karto pasijuto, ypač po kokio nors tenai Zakso ar Navicko paskaitų. Tai baisiai įdomu buvo ir daug kas ėjo klausytis. Tačiau nedaug kas suprato, ką Meškauskas dėstė. Netgi, sakysime, Jonui Repšiui ilgai ne pati mąstymo sąlyčio su gyvensena ir gyvenimu kaip principu, kaip būtimi problema rūpėjo, o daugiau kokiū būdu prikergti prie to, kas yra marksizme ne taip, kokį nors autoritetą iš Vakarų ir pasakyti: durnas tas marksizmas, jisai gali būti kvestionuojamas šitokiu būdu. Bet tai buvo iš tiesų irgi naujas žingsnis. Jonas Repšys tikrai buvo Meškausko tęsėjas, bandant į Lietuvos marksistinį iš-

vagotą lauką nuleisti kitokios rūšies sėklų ir pasėti, kad augtų ten kažkas, rutuliotųsi. Mane šitas nelabai domino. Klausimas buvo ir toliau visiškai atviras: iš kur atsiranda, kaip atsiranda šitie dalykai, kurie vadinasi sąvokomis, turinčiomis tokią galią, kad jos sankcionuoja žmogaus gyvenimą? Po velnių, kas čia dabar? Kas per dieviškumo raiška šitame mūsų buvime ir kur tada yra ta sąvoka? Parodyk man ją. Ir kai atsimeinu, kad aš vieną kartą vaikščiodamas Valkininkų laukuose staiga suvokiau: tai tu pats ir darai šita – arba sutinki su ta sąvoka, kuri yra, ir tada randi ją, o jeigu tu jos nerandi ir nematai, tai gal tuo būdu tu su ja ir nesutinki? Galbūt jos iš tiesų ir nėra? Tada tu daryk savo. Taip aš išsilaisvinau Valkininkų lauke, vidury miško, ašuočių priaugusio, saulė švytėjo, atsimeinu, tai buvo fantastiški dalykai. Gyvenimas pats atvėrė tau galimybę kalbėti apie jį. Kalbėti laisvai, taip, kaip tu nori, o ne kaip kažkas nori ir tau nurodinėja. Tai man atrodo, kad mūsų kelias buvo toks. Ir aš atsimeinu puikiai, kai Šliogeris, Balčius, Nesavas rinkdavosi pas mane tokioj didelėj svetainėj (mes tada gyvenom Kačalovo gatvėj, paskui ji buvo Teatro pavadinta), gerdavom konjaką ir iki paklaimo ginčydavomės. Dar anksčiau, tiesa, tame Stalino name Panery, kur yra su tokiu bokštu [Mokslininkų namai], mano sūnus, užlindęs už spintos, klausėsi, ką mes ten šnekam, paskui prieina prie mamos, sako: „Mamyte, bet ką jie ten kalba? Sveikas protas [*juokiasi*] yra ar nėra. Kaip sveiko proto gali nebūti?“ Baisiai žmogus stebėjosi, kur čia problema. Sveiko proto problema. Jeigu aš mąstau, tai sveikas protas. Jam jau buvo sveikas, o mums tuos dalykus reikėjo atrasti. Kas dar buvo baisi bėda? Iš tų vadinamųjų sąvokų sampratos kaip kažko šalia mūsų esančio *a priori* ir formavosi ta vadi-

namoji objektyvumo samprata. Tarsi ta sąvoka turėtų būti, realiai egzistuoti. Ne tavo kūryba, o duotybė, kuri vis tiek tam tikrą apriorinį pirmumo momentą turi prieš tave. Tu nesi vis dėlto jos savininkas, jos laisvas vartotojas. Ir tikrai tada, kai mes filosofijos istoriją ėmėmės rimtai žiūrėti, kai pamatėm, kad filosofijos istorija nėra kažkokių nevykusių konstrukų rinkinys, o bandymas iš gyvenimo išimti sąvokas ir pasidaryti jas tokias talpias, kad reflektuotų tai, kas yra tavo kančia arba tavo džiaugsmas šitame pasaulyje, kad teiktų viltį arba padėtų įveikti kokią neviltį, tai tada mes jau galutinai išsilaisvinom. Ir mano laimė buvo, kad aš dar spėjau pabėgti iš tos grynai akademinės aplinkos ir galėjau būti panardintas į tokias situacijas, kurių kartais gal ir nelinkėtum kitiems, bet tai buvo tikras to meto gyvenimas. Jeigu tu gali pamatyti, kaip aš kad sakiau, iki galo akademinėje aplinkoj patirti sutriuškinimą, aš čia kalbu apie „Problemų“ sunaikinimą, kai tu bandai ne tik sau, bet ir kitam tą supratimą apie tai, kaip tas pasaulis dedasi, perteikti ir kai pasako: tai yra nereikalinga. Tai iš tiesų, kai man pasakė, kad „Problemos“ nebeis taip, kaip ėjė, aš ir galvojau: eikit jūs po velnių. O tada susikirtimai vienas po kito buvo katedroj su Barzdaičiu, katedros vedėju. Aš pasidariau labai nemalonus, ir mane ištrėmė. Ištrėmė į LTSR Ministrų Tarybą. Čia per Aukštojo ir specialaus mokslo ministeriją, buvo tokiai Šnipas pavarde, tai jisai, žaltys, ieškodamas, kaip atsikratyti, surado, kur įkišti, ir įdavė mane. Juršėnas išsikvietė, daugiau mažiau taip: „Na, gali neiti, bet gal geriau eik.“ Tai aš, tiesą pasakius, nuėjau su didele savęs smerkimo jausmu. Bet vis dėlto baisiai knietėjo pažiūrėt, ar yra bent kiek ten proto. Kad ir ne visai sveiko, bent nors konstruktyvaus šitoj aplinkoj. Ypač CK.

Kad Ministrų Taryboj gali būti jo šiek tiek, bet tada klausimas – kiek jisai yra laisvas? Žinot, šitai praktiškai irgi labai praverčia. Išgėriau taureę iki galo. Viską sužinojau. Jeigu ir proto probrekšmių yra, tai jų panaudoti neįmanoma. Socializmas neturi perspektyvos. Į „Minties“ leidyklą 1980 m. ėjau visiškai aiškiai padaręs sau išvadą – [pabrėžtinai] ne iš knygų, o iš gyvenimo. Tai, kiek atsimenu, dar ir Arvydas [Šliogeris], ir Jonas Balčius, dar šiek tiek su tokiu akademinu iliuzoriškumu žiūrėjo į filosofiją kaip gydymo priemonę. Aš buvau toks jau visiškai jų netoleruojamas, kaip akademiškai netinkamas. Ir aš jų, kaip akademiškų, irgi visiškai netoleravau. Aš galvojau: jūs baltarankiai, eikit sau, rašykit savo traktatus, o aš darysiu gyvenimą. Aš duosiu vardus gyvenimui, o ne jūs. Praktiškai taip ir išėjo. Juk mes pervardinom paskui viską. Bet kas įdomiausia? Įdomiausia tai, kad aš turėjau nenutraukti ryšio su ta akademinė bendruomene, nes nuėjau į leidyklą dirbt, pradėjom leisti filosofijos klasiką. Ten, ačiū Dievui, jau buvo Rybelis; teisybė, jis buvo pradėjęs kai kuriuos darbus, o paskui, kai jau mes surėmėm pečius, ėjosi dar geriau. Juk filosofinėj lietuvių terminijoj daugybės dalykų nebuvo. Juos reikėjo sugalvoti, juos reikėjo išrasti. Ir filosofinės terminijos kūryba 1980–1988 m. ėjo visu tempu. Aš atsimenu, dėl Kanto terminologijos kaip mes ginčijomės. Ir Šliogeris ateidavo, ir Jonas Balčius – vėl ta pati kompanija tada rinkdavosi leidykloje. Tai rasdavom nuostabiausių dalykų – tokius žodžius, kuriems vokiečiai tris ir keturis sudurtinius žodžius vartoja, mes galėjom pasakyt vienu žodžiu. Omuo – iš senovės ateinantis, pasirodo, gryojo proto prasme absoliučiai tiksliai nusakantis visas kokybes. Prašau. Tai Didžiojo žodyno skaitymas buvo vienas iš

didžiausių malonumų. Tai kuo čia dėtos visokios iš kitur ateinančios filosofijos? Reikėjo daryt iš čia. Kai paskui klausia, iš kur ta Lietuva, galima padaryti tą žingsnis po žingsnio. Žingsnis po žingsnio: vienoj vietoj sutriuškina – eini į kitą, kitoj pribaičia – eini į trečią. Tai tas galimybių ieškojimas peržengus ribą – ne taip žymiai, kad tave uždarytų į kalėjimą – buvo toks metodas, kuris tuo metu iš tiesų buvo labai veiksmingas. Ir labai ydingas šiandien. Pagrindinė mūsų bėda ir neigiamas palikimas nūdienai, tai šitas „žingsnis po žingsnio“, arba susitaikymo, taikstymosi metodika, metodologija, kurią išrutuliojo Sąjūdis per visą nepriklausomybės laiką. Mes gyvenam susitaikydami ir prisitaikydami. O tikroji kūryba yra neigiama.

A. J. *Grižtant prie „Problemų“, – kas papiktino taip, kad prireikė drastiškų veiksmų ir buvo reorganizuota redakcinė kolegija, Jūs ir Genzelis nušalinti nuo „Problemų“ rengimo?*

R. O. Kas? Kritisė masė. Vienas po kito einant visokiais straipsneliais, visokiais tenai revizionizmais, bet redakcinė kolegija neklauso, redakcija neklauso. O kadangi Barzdaitis buvo tikras komjaunuolis, atsiprašau už pasakymą, bet taip jau buvo. Vienas toks epizodas iš jo komjaunuoliškos jaunystės. Elektra užgeso per susirinkimą, kur jis turėjo propagandą varyti, tai jis suriko: „Štai ką reiškia priešų pinklės.“ Iš elektros techninio gedimo padarė priešų pinkles. Jam nieko nereiškė ir tą Genzelį už nugaros skūsti ir įdavinėti. Pasikviečia mane, pietus surengia, šprotų paduoda (tada šprotų beveik nebūdavo, tai jis iš kažkur gaudavo). Gražus pokalbis. Ir galų gale išaiškėjo, kad reikėtų prieš Genzelį kažkur tenai taip ir taip, kad galima jį būtų nuversiti. „Na, – sakau, – ačiū, pietūs baigti.“ Tai

kas po to? Žinai, nebe draugas. Tai tokių bjaurasčių ten buvo daug. Kubilius į tai žiūrėjo laviruodamas, gal jisai ir negalėjo įsigilinti, bet su Plečkaičiu ir Pavilioniu ten buvo vėl tokios intrigos, mes turėjom arbitruoti su Genzeliu, kol įtikinom, kad Pavilionis galėtų būti katedros vedėju, o ne Plečkaitis. Plečkaitis buvo keistokas tokiu punktu. Kai reikėdavo ką nors ne iš jo varpinės, labai atsargiai žiūrėjo į viską. Ir, be to, atvirai reikėjo šlovinti jį. Kaip žinom, kai pasidaro viskas tiktai apologetika, nors tie teksteliai ganėtinais vidutiniški, tai irgi ne gyvenimas darosi. Bet aš nenoriu po tą katedros maišalynę, kuri, kaip ir visuose kolektyvuose, yra dviguba, triguba ir penkiaguba. Jinai galų gale nebuvo lemiamas to sutriuškinimo veiksnys. „Problemų“ sutriuškinimas nebuvo intrigų rezultatas. Buvo netinkamas idėjinis politinis lygis, kryptis. Tai buvo konstatuota redakcinės kolegijos posėdyje, tame pačiame, kur Lazauskas ir Šnipas kritikavo pakankamai smarkiai, protokolus galite rasti, jeigu pasidomėsit. Galų gale, Genzelis tą puikiai atsimeina, nes jis, rodos, dalyvavo, aš tai nedalyvavau. Taip kad buvome įvertinti kaip nepatikimi politiniai idėjiniai partneriai. Brangioji partija ir vyriausybė pareiškė tokiu būdu nepasitikėjimą.

A. J. *Bet ar galim sakyti, kad buvo sutriuškintos „Problemos“? Juk buvo pakeistas redaktorius, A. Lozuraitis juo tapo?*

R. O. Lozuraitis tapo ir „Problemos“ pasidarė labai paklusnios. Jokių išsišokimų daugiau nebuvo.

A. J. *Bet „Palikimo“ rubrika išliko...*

R. O. Taip, bet pasižiūrėkit, kas ten daugiau spausdinta buvo. Daugiau mažiau tai, ką buvo galima traktuoti kaip lojalią [pabrėžia] mintį. Jokių nebuvo daugiau užmačių atspausdinti kokį nors Milovaną

Džilasą ar komunizmo su žmogišku veidu ieškoti. O mūsų tiesioginė intencija ir buvo pabandyti rasti, kas mūsų gyvenimo sąlygomis iš šitos tvarkos gali būti paimta kaip nepriešiška, nežudanti mintis mūsų egzistavimui ir mūsų plėtojimuisi, kad visuomenė, nacija eitų aukštyn. Kiek, taip sakant, šiuolaikinė filosofija gali respektuoti esamybę komunizmo statybos pavidalu, komunizmo statybą bandant padaryti ne degraduojančią, o konstruojančią. Tokia buvo pagrindinė mintis „Problemų“ leidėjų kaip ideologijos paieškos arenos, vietos, aikštelės.

[...]

J. K. *Maždaug apie 1988 m. kovo mėnesį dienoraščiuose vis dažniau užsimenama, kad Jūs mąstote apie ekologinį žygį. Iš kur ta idėja atsirado, gal prisiminsit, ar ji buvo susijusi su tais didžiaisiais 1988 m. vasaros žaliųjų žygiais?*

R. O. Buvo. Bet kaip paprastai, idėjos būna sau, o žygiai sau. Tai, žinokit, nežinau, kaip keliauja tokie žodžiai, kurie išreiškia bendrus siekius, nuomones, idealus ar ką nors panašaus. Jeigu kokia nors tiesa išsirutulioja, tai paprastai jinai gimsta maždaug tuo pačiu metu, bet nebūtinai vienoj vietoj.

J. K. *Atrodo, kad būtent taip ir atsitiko šįkart, ir tai gana paradoksalu.*

R. O. Man irgi taip atrodo. Greičiau aš tiesiog įsivaizdavau, kad reikia šitokių dalykų, nes tai yra pats plačiausiai apimantis visuomenę ir pakelti galintis būdas – deklaruoti kažkokias idėjas. Tuo labiau kad per jas galima išeiti nuo gamtos į dvasią. Ir svarbiausia, kad jaunų žmonių galima pritraukti, kas irgi buvo labai svarbu, kad neužsisklęstume savo aplinkoj, o mes tada vis tiek jau metuose žmonės buvome, keturiasdešimtmečiai, penkto dešimtmečio vidurin artėjantys savo gyvenimuose. 1989 m. man

sukako 50 metų. Tai mes jau šį tą žinojom. Tai jaunimo ir platesnio sluoksnio pritraukimas buvo labai aktualus. Aš jau žinojau, kad paminklosauga yra toks pakankamai ribotas veikimo būdas. Nedaug kas supranta, ką reiškia paveldas, ką reiškia jo saugojimas. Čia jau reikia būti gerokai apsišvietusiam, kultūroje nutuokti. Gamta yra kiekvieno. Be to, tuose paminklosauginiuose judėjimuose aš irgi buvau, buvo „Talka“, „Vilnijos“ klubas steigėsi. Taip kad veikimo krypčių buvo daug. Tiltlo gatvę, Dobužinskio šitą peizažą gelbėt reikėjo, praktiškai visi buvo palikę. Aš tokius desperatiškus žingsnius dariau, pats nelabai tikėdamas, kad ką nors paveiksiu, bet, pasirodo, paveikė. Į „Pionierių“ Gintarė Adomaitytė parašė, taip entuziastingai ir įtikinamai, ir žiūriu, kad išsisprendė reikalas. Viešas žodis tada turėjo tokį poveikį. Ne taip kaip dabar. Dabar irgi turi, tiktai skandalinga. Tai šitas mąstymo motyvas, be jokios abejonės, buvo bandymas išeiti į platesnę aplinką. Tai padarė kažkas kitas.

A. J. *Visam klubiniam protrūky, 1987 m., centruojantis buvo filosofų diskusijų klubas „Žinijos“ draugijoj, kuris vadinosi „Kultūra ir istorija“. Galiu tą patvirtinti, kadangi peržiūrėjau archyve „Žinijos“ valdybos dokumentus. Ten fiksuotas klubas pavadinimu „Kultūra ir istorija“. Pagal Jūsų atsiminimus ir iš Genzelio pasakojimų atseku diskusijų pradžią nuo 1987 m. vasario mėn. Ką prisimenate apie pirmuosius diskusijų klubo susitikimus?*

R. O. Mano galvoj užrašyta pakankamai aiškiai, kad visa tai prasideda rudenį, kada iš Nidos seminaro važiuojam su Genzeliu, Kuzmicku ir šnekamės, kad gana taip vaikščioti ir reikia eiti į viešumą. Ir tada renkamės pas Čepaitį, kokie keli, keturi ar penki ten buvo pasitarimėliai, kaip ir ką darom. Buvo nutarta, kad ieškom patalpų, kurios leistų to

meto visuomenine forma kaip nors tą mūsų veikimą eksponuoti, pritraukiant daugiau žmonių. Mes taip pogrindy nedarysim pas Čepaitį, ar ne? Mano atmintyje užfiksuota yra taip. Ar dienoraščiuose yra kitaip – aš nebeatsimenu. Tai jau nebe mano reikalas. Galbūt ten iš viso nepažymėta.

A. J. 1987 m. pradžioj *Meno darbuotojų rūmuose [dabartinė Prezidentūra] vyko diskusija „Kinas ir nacionalinė kultūra“*, virtusi plačia kultūrologinė diskusija ir, kaip Genzelis fiksuoja, pirmu viešu renginiu, kuris davė impulsą visiems paskesniems.

R. O. Kad impulsą, tai aš nepasakysčiau. Tokių renginių buvo ne vienas. Bet jis iš tiesų buvo vienas iš pirmųjų, aš taip pasakysčiau, spontaniškųjų renginių, kurių organizavo tarsi ir valdžia arba visuomeninės organizacijos, valdžios aprobuotos, o viskas išvirsdavo jau į šonus, kadangi nesutildavo formate. O šitas klubas „Kultūra ir istorija“ jau organizuotas iš apačios, tai visiškai aiškiai šitą galiu pasakyti. Sąmoningas bandymas išeiti į viešumą su tam tikros savo ideologijos ir organizavimosi programa. Tuo skiriasi nuo to kinematografininkų pokalbio. Genzeliui galbūt ne taip svarbu šitas, gal jis neatkreipė dėmesio į tą aplinkybę, kad čia aiškiai su intencija prieš, o ten su intencija už. Apsvarstykim, padiskutuokime. Kaip ir dabar diskutuojam.

J. K. *Iš tiesų įžvalgi Jūsų mintis apie paveldą ir gamtą. Gamta dėl savo neapibrėžtumo ir daugialypės prasmės, kurią žmogus gali suteikti, gali reikšti ir sveikatą, ir žmogaus saugumą, ir namus, daugybę kitų dalykų...*

R. O. Gamta turi būtiškumo. Mes patys esam gamtos dalis.

J. K. *Kada buvo suprasta, kad gamta iš būtiškumo gali būt padaryta politikos reikalas? Ar iškart buvo aišku?*

R. O. Na, taip. Matot, politikos reikalas. Kad ji visą laiką buvo politikos reikalas. Tas, kas gyveno kaime ir matė, ką daro su sodybomis, nukėlinėja su melioracija, taigi širdis plyšo. Matėm, kaip sodus naikina, kaip sodybas verčia, kaip pievas užaria. Čia gamta buvo grynai politikos volu trempiama ir naikinama, ir ji pati signalizavo – gelbėkit!

J. K. *Bet Jūs rašote viename straipsnyje, kad sovietinis žmogus sovietmečio pabaigoj buvo pakankamai vartotojiškas, jam rūpėjo pažvejot, paatostogaut, draustinio galbūt pakraštėly, jis nebūtinai matė ištikusią bėdą.*

R. O. Taip ir buvo, bet netgi tame vartotojuje, kuris šiukšles metė, palikdamas po savęs šiukšlyną, negalėjo būti sunaikinta tai, kad gamta graži, kad jinai veikia, kad jinai leidžia jam su ja būti, kad jinai teikia tokius dalykus, kurių jisai net pats nesitikėjo gausiųjų. Tai šitas daiktas netgi vartotojuje buvo kaip gyvas santykis su gamta, tiktai jisai atsakomojo ryšio nesukeldavo jam, savo prievolių, savo įsipareigojimų gamtai. Taigi ir politikos nereikalavo.

J. K. *O kuomet buvo pasiektas toks politikos lygmuo, kai žmogus suprato – na štai, gamta negraži, gamta šiukšlina, užteršta, pramonė ir taip toliau, dėl to kalti galbūt ne mes, bet kažkas kitas – okupavusi jėga, kuri čia įsiskverbusi ir gyvuoja?*

R. O. Matot, aš jums turėčiau pasakyti, kad tie, kurie gimė kokiais 1930 m., sakyčiau taip, dar netgi 1950 m., galbūt 1950 m. jau yra riba, jau jie nebemato anos pusės. Aš, būdamas 1940 m. kartos, aš 1939 m. gimęs, bet vis tiek maždaug sutampa pasaulėjauta ir pasaulėžvalga, pasaulėžiūra jau nebesutampa su 1940 m. karta. Tai jiems visa tai buvo beveik automatiškai aišku, nes jie matė ir pokarinį karą, jie matė kolektyvizaciją, kada atvažiuodavo *politrukai*, nori

nenori surašydavo. Visa tai kaip represija jiems buvo, gyvenimo patirtis autentiška, visiškai nereikalaujanti sąmonės apdoravimo. Ji pati buvo sąmonė, gyvenimo tikrovė. Čia net ir problemos nebuvo, kaip apversti šitą daiktą. Iš to darytos išvados, o ne iš kažkokių apriorinių išmąstymų pereita prie gamtos kaip skriaudžiamo daikto supratimo. Banditai atėjo, banditai ir padarė. Tai viskas aišku. Ir tavo pozicija: arba tu sutinki, arba tu nesutinki. Ir priešiniesi. O vėlesnėms kartoms – joms jau buvo sudėtinga.

J. K. *Todėl ir klausiu. Ano meto žaliųjų banga, tai buvo jauni žmonės.*

R. O. Žinokit, aš dalyvavau Lietuvos fotografijos judėjime. Nuo pat užuomazgos, pirmąją recenziją rašiau „Tarybiniam studente“ apie 1959 m. pirmąją parodą Universitete, kur Ruikas suorganizavo, paskui apie pirmąją devynių, rodos, tiek buvo fotografų, parodą Dailės muziejų, dabartinę Rotušę. Tai fotografavo nesuvokdami to, kodėl juos traukia žemė. Kodėl tie daiktai – arimas, pieva ten rūke – yra tokie svarbūs. Ir tiktai kai atvažiavo rusai kritikai, labai aiškiai suformulavo lietuviams, ko jie patys nematė, ką priėmė kaip gyvenimo duotybę, normaliausiai kaip orą. Sako – taigi jūs dainuojat savo žemę. Tai tiems patiems mūsų fotografams buvo atradimas. Pirmieji turbūt atsigavo fotografai, pirmieji savo žemę kaip kūrybos dvasią pagavo. Pagavo, netgi ir nereflektuodami mintimi, bet jausmu jie jau susėmė. Dailininkams buvo sunkiau. Rašytojai tiktai apie 1980 m. jau galėjo prisiliesti žemės – Bubnys ten, „Nesėtų rugių žydėjimas“, Avyžius „Sodybų tuštėjimo metas“ ir taip toliau, ir panašiai. Čia iki istorijos dar buvo jiems toli, o pirmasis istoriją kaip savo žemę pagavo Marcinkevičius, nuo gamtos jau iškilęs į mintinę refleksiją. Bet irgi kaip įdomu: visų pirma jisai tą žemės

sugyvenimą kultūroje kaip istoriją pajuto. Tai čia irgi visai įsitenka į mūsų kultūrinį sąmonėjimą kaip savaiminį procesą, kaip išgyventą, sugyventą. Dėl ko aš ir savo dienoraščius vadinu sugyvenimais. Mums niekas nedavė, iš jokių užjūrių niekas neatvežė, o jeigu atvežė, tai, sakyčiau, ir po šiai dienai ir ta kalbos filosofija, ir visos kitos kryptys, kultivuojamos šiandien, yra epigonizmai. Ne tiek gyvenimo autentizacijos priemonė, kiek įsivietinimo kultūroje, mintyje būdas ir funkcionavimas kaip filosofo, kaip kultūrologo ir panašiai. Bet aš taip nesijaudinu didžiai, kad neturiu jokių vardų. Žinoma, praverstų dabar, žiūriu, kad kartais visai neblogai. Nebuvo laiko.

J. K. *Tešiant mintį apie savo žemę, ar šia prasme „gyvenimas čia“ yra iš anksto determinuotas? Žmogus gali pats pasirinkti, kur yra „čia“, ar tai nulemta?*

R. O. Ne, žmogus gali pasirinkt, be jokios abejonės. Čia ir yra žmogaus nelaimė ir tautų nelaimė. Žmogus yra absoliučiai laisvas savo valioje, laisvoje valioje visiškai laisvas, – tai ir jo laimė arba nelaimė.

J. K. *Sakote, „pagavo, kad dainavo savo žemę“, tarytum jų „gyvenimas čia“ buvo jiems atėjęs...*

R. O. Determinuotas... Matot, ta laisva valia tam tikrą laiko tarpsnį yra pakankamai stipriai determinuojama. Kol motina maitina savo pienu, netgi kol išnešioja – tas laisvą valią determinuoja. Juk ir pagal naujausius duomenis, dar iki gimimo motina šnekasi ir iki gimimo aplinka persiteikia vaikui. Gimęs jis girdi vienokius garsus Lietuvoj, o kitokius garsus turbūt girdėtų Afrikoj, Kinijoj ar dar kitur. Tai šia prasme ta kultūros terpė yra tarsi spąstai, kurie laisvai valiai neleidžia visiškai chaotiškai elgtis, įvarto į tam tikrus rėmus. Bet žiūrėkit, kas dedasi. Jeigu lietuviukas gimsta ir girdi iš

karto anglišką kalbą, tai kas jis toks yra? Lietuvų kilmės britas. Ir niekas kitas. Apie nieką daugiau negalim šnekėt. Ta kultūrinė invazija į sąmonę yra fundamentalus dalykas. Tai taip kad pasirinkimas yra laisvas reiškinys, ir jeigu jis norės, tasai, kur gimė Britanijoje, sužinojęs, kad jis yra lietuviškos kilmės, jeigu jisai panorės sukilti prieš tą diktatūrą ir tapti lietuviu, tai jisai turės pereiti daugybę visokiausių mutacijų, vis tiek įsivietinti šitoj kultūroj, bet jis galės tą padaryti tik tada, kai pasakys: mano pasaulis yra čia – Vilniuje, Šiauliuose, Klaipėdoje, Lietuvoj. Tokie popieriai ir nė jokie kitokie. Man, tarp kitko, (čia jau nukrypimas į šoną) ilgą laiką pasaulio centras buvo mano tėvų sodyba. Tai aš su pasitenkinimu šitą sakau. Ir kaip džiaugsmą galiu prisiminti, kad buvo toks daiktas. Kalvos, pievos, ten toli miškai, ten upė, ežerai... Bet nuo tam tikro laiko, kada butą gavau čia, kai neberekėjo po bendrabučius arba po palėpes kur nuomotis, pasaulio centras persikėlė į Vilnių. O kai mirė tėvai, tai suprantama, kad ten be žmonių sodyba negyva. Negyva vieta, jeigu ten niekas negyvena. Pasaulio centras yra ten, kur tu gyveni. Bet ne kur tu esi, o kur tu gyveni.

A. J. *Jei galima, grįžtant prie filosofų diskusijų klubo. „Žinijoj“ diskusijos tęsiasi iki 1988 m. sausio. „Spaudos etika“ – toks paskutinis pokalbis, tarp pranešėjų buvo žurnalistas Šiupšinskas. Po Vasario šešioliktosios vajaus uždraudžiama rinktis į „Žiniją“, tada tariamasi su Leonavičium ir persikeliamas į Dailininkų sąjungos patalpas. Ar prisimenate detaliau išvaymo aplinkybes, kas buvo iniciatorius ir pan.?*

R. O. Tai tokių aplinkybių aš aiškiai nebeatsimenu. Bet žinau, kad Juršėnas labai smarkiai įsiveidė, kada jį aprėkė... Kas ten jį aprėkė, ar ne Uoka?

A. J. *Žmogus su raudonu kaklaraiščiu...*

R. O. Su raudonu kaklaraiščiu. Tai Juršėnas pasijuto įžeistas, ten, matyt, kažką ir sušnekėjo. Ten buvo, matyt, prižiūrėtojų ne tikrai iš Centro komiteto, bet ir iš „mušamųjų katedros“, kaip mes vadinom *saugumą*. Iš tenai irgi buvo, bet, taip sakant, jie nereiškė kokių pretenzijų, netasė, nekviėtė aiškintis kur nors, kaip, pavyzdžiui, dėl „Ramuvos“. Kaip kvietė Trinkūną, liepė svarstyti partiniam posėdyje ir išmesti lauk iš partinės organizacijos ir iš universiteto. O pasakyti mums nieks nepasakė. Tiesiog elementariai buvo duotas nurodymas, matyt, „Žinijos“ draugijai. Kai atėjom į kitą posėdį, durys buvo užrakintos. Tai ne iš anksto buvo tartasi, o tuoj pat susiskambinta su Leonavičiumi. Leonavičius trumpai sako: „Eikit.“ Tai kažkas vedė ten tuos jau kurie buvo, aš dar likau prie tų durų „Žinijos“, palaukiau tų vėluojančiųjų, ir galų gale mes visi ten susirinkom, ir visiškai neblogai praėjo pirmas posėdis tenai. Toks mažas sukilimėlis buvo. Pas Leonavičių mes tada susirinkom. Ir buvo, iš tiesų... [pagalvoja] Kažkoks kalbėjimas irgi buvo. Turbūt nebuvo tokio vientiso, kryptingo, bet reikėjo susiorientuoti situacijoj, nes supratom, kad situacija visiškai kita pasidarė. Mes esame draudžiami. Nu ir tada tyliai ramiai Juozaitis parengė savo pranešimą. Ir trakstelėjo per užsienio radiją. [juokiasi]

A. J. *Taip. 1988 m. balandžio 20 d. A. Juozaičio pranešimas „Politinė kultūra ir Lietuva“. Ar galima sakyti, kad Jūsų pranešimas „Mūsų kultūros galios ir negalios“ 1987 m. lapkričio 18 d. yra kultūrinio atgimimo manifestas, o Juozaičio – posūkis į politinį diskursą?*

R. O. Aš nesakyčiau, kad kultūrinio atgimimo. Vargu bau taip galima būtų formuluot. Greičiau kultūros kaip gyvenimo fundamentalijos ir kultūros besąlygi-

nės reikšmės, to, kam tas vyksta žmonių bendruomenėje, žmonių visuomenėje, vaidmens parodymas. Ir tikrai iš to, kad kultūroje mes turime pakankamai galių, galime galvoti, ar galime mes turėti kažką daugiau. Tai yra valstybė. O Juozaitis jau ėmė tada tai, kas kultūroje yra kaip grynas politinis mąstymas, kaip istoriškai besiformuojantis valstybės mąstymas ir jo galimybės. Ten visiškai logiškai vienas su kitu susisiekiantys, bet apie tą patį dalyką mąstantys tekstai. Apie valstybės galimybę.

J. K. Gal prisiminsite, kaip *Jūsų kalboje ir užrašuose atsirado žodis „ekocidas“?*

R. O. Tai vienas iš tų žodžių, kurių tada prireikė. Jeigu yra žmonių naikinimo būdas, pavadintas genocidu, tai gamtos naikinimo būdas gali būti pavadintas ekocidu. Mes daug naujų žodžių padarėm. Labai daug. Dabar šiandien jau atrodytų kažkoks marazmas klausti, kada atsirado mūsų leksikoje žodis „dvasia“. O jis buvo įvestas. Jis buvo įvestas. Iš tiesų – „dvasia“ – tokios sąvokos nebuvo, viešojoje erdvėje nevertas. Kai dabar pasižiūri, tai tas žodžių substratas – kaip jisai keičiasi, patyrinėt, uo-lia-lia, būtų labai įdomu. Labai įdomu. Žinokit, su tais žodžiais naujaisiais kinta visa realybė. Atsiranda visiškai kitas mąstymas. Lygiai taip pat, kaip jaunystėje povandeniniu nardymu užsiiminėjau – kai paneri gilyn ir kyli aukštyn, tai matai skaidrėjimą. Tai man filosofija... Labai susisieja šitie dalykai, kad, į filosofijos abstrahavimosi aukštesnę lygme-

nę kildamas, tu artėji prie horizonto, kuris jau gali būti pakabintas virš kasdienybės. Ekocidas. Aš nebeatsimenu, kada dabar jis buvo ten. Ką tu ten dabar žmogau, iškrinta...

J. K. *Anuomet iš valdžios pusės buvo pageidaujama kalbėti apie ekologiją, ekologinius judėjimus, bet nepageidaujama, kad save kas nors vadintų žaliuoju. Žaliųjų pirmtakai – klubai, žmonių sambūriai tuometiniai – kaip jie atrodė Jūsų akimis? Ar buvo saviti, kuo?*

R. O. Be jokios abejonės. Bent jau mano sąmonėje tai atrodė kaip žmonės, kurie politiškai jungiasi ginti gamtos. Taip aš manau. Politiškai jungiasi. O kaip ten iš tikrųjų buvo, tai galas žino. Ten daugiau Vaišvila bendravo su jais, Medalinskas lyg ir, nors buvo ekonomistas, bet turėjo sąlyčio. Kitaip sakant, ta šiek tiek jaunesnė mūsų bendražiogių karta. Mes buvome klube paveldosaugininkai daugiau. Ir filosofuojantys.

J. K. *Galbūt teko bendrauti ar susitikti su kauniečiais, su Kauno „Atgaja“ – Sauliaus Griciaus kompanija?*

R. O. Su Saulium Gricium man teko bendrauti, tai man jisai jau tokio jautrumo žmogus, jau tokio sąžiningumo, kad aš bijodavau, kad jisai neišlaikys. Praktiškai taip ir atsitiko. Kai išgirdau, kad jo nebėra, tai buvo smūgis vienas iš pačių baisiausių. Yra tokių žmonių, kur pasižiūri ir matai – ne šito pasaulio žmogus. Na, ne šito. Taip ir buvo.

A. J. *Dėkojame už pokalbį.*